

Розділ 2
**ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ І СТУДЕНТІВ
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

УДК 159.922:316.48

Н. А. Буняк

**СТУДЕНТСЬКИЙ ВІК ЯК ПЕРІОД
ПІДВИЩЕННЯ КОНФЛІКТНОСТІ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ**

Проведено теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень, що стосуються підвищення конфліктності у студентському віці. З'ясовано, що вияви конфліктності є доволі характерними для студентського віку, однак вони є ситуативними й мінливими. Констатовано, що обов'язок кожної ланки суспільної системи, зокрема вищої школи, – активно боротися з виявами конфліктності, ґрунтуючись насамперед на даних досліджень психологічної науки.

Ключові слова: *студентство, конфліктність, психологічні особливості.*

Постановка проблеми. В сучасних наукових дослідженнях конфлікт розглядають як домінуючий осередок суспільних відносин. Конфлікт постійно присутній і в явних, і в латентних формах у повсякденному житті, пронизує усі міжособистісні відносини в суспільстві. Він є і там, де є співпраця та згода. Головне питання психології конфлікту та конфліктології загалом полягає не в поверненні до безконфліктного стану, а в тому, щоб навчитися жити з конфліктом, використовуючи його стимулюючу дію у тих випадках, коли він розвивається в певних межах, і усвідомлюючи його руйнівний характер, коли він виходить за ці межі [1, с. 249–250].

Усвідомлений аналіз конфліктів і пошуки способів їх вирішення за допомогою узгодження позицій конфліктуючих сторін суттєво підіймає людину на шляху самопізнання і допомагає вирішити багато нюансів внутрішнього життя. Зазвичай люди поверхнево ставляться до великих, а тим більше до малих сутичок повсякденності, тому не часто

досягають розуміння справжніх причин, властивостей, особливостей та ролі конфліктів у житті та розвитку особистості.

Студент вишу нині є як одна з найважливіших постатей майбутнього суспільства, його прогресивного розвитку та демократичних перетворень. Сучасні дослідження, що проводяться психологами в Україні, зумовлені необхідністю вивчення особливостей у поведінці особистості в перехідний період розвитку суспільства. У складних умовах нашого сьогодення студенти часто невпевнені у власному майбутньому, нерідко переживають негативні емоційні стани та внутрішньоособистісні суперечності.

Багаточисленні конфлікти, в яких суб'єкти реалізують домінуючі вікові потреби в досягненні, самореалізації, самовираженні, суперництві, відстоюванні власних цінностей, позицій та пристрастей, характеризують юнацьку молодь сучасності. Це зумовлює необхідність дослідження конфліктності на нинішньому етапі розвитку суспільства і загалом, і особливо тих психологічних особливостей, які її детермінують.

Зростаючі потреби соціальної і психологічної практики в роботі з конфліктними особистостями та конфліктністю власне студентської молоді, а також недостатня розробленість цієї проблематики, що має фрагментарний та несистемний характер зумовили необхідність нашого дослідження.

Стан дослідження. Одним із домінуючих до цих пір за кількістю досліджень є віковий аспект проблеми. Адже кожний віковий етап розвитку має свої особливості, які, своєю чергою, відображаються на всіх життєвих сферах особистості, і виявляються у її поведінці.

У віковому аспекті проблему конфліктів вивчали: Я. Л. Коломінський, Б. П. Жизневський, М. І. Коцко, В. М. Комісарик, М. І. Тютюник (конфлікти дітей дошкільного віку), Л. І. Божович, Т. В. Драгунова, В. І. Глійчук, О. В. Первишева (конфлікти в підлітковому віці). Конфлікти у ранньому юнацькому віці стали предметом досліджень: А. І. Бузніка, І. С. Кона та В. Г. Ласькової.

Студентство, за визначенням А. В. Петровського – мобільна соціальна група, метою діяльності якої є організована за певною програмою підготовка до виконання високих професійних і соціальних ролей у матеріальному і духовному виробництві [2]. З огляду на дослідження, виникає питання вікових меж цієї групи.

Б. Г. Ананьєв виділив два періоди студентського віку – стандартний (17–22 роки) та нестандартний (від 23 років і далі) [3, с. 96]. Через те, що віднедавна спостерігається тенденція до «омолодження» слухачів вищої школи, ми орієнтувалися переважно на особливості цієї

вікової групи. За різними періодизаціями цей етап у житті особистості називають по-різному:

1) за віковою періодизацією, прийнятою Міжнародним симпозиумом із вікової періодизації в Москві 1965 р., це юнацький вік – 17–21 рік для хлопців (чоловіків), 16–20 для дівчат (жінок);

2) за періодизацією Дж. Біррена (1964) – рання зрілість 17–25 років;

3) за віковою періодизацією Д. Б. Бромлея (1966) – це третій цикл – юність (11–13–21 рік), друга стадія – пізня юність 15–21 рік;

4) за періодизацією індивідуального розвитку В. Бунака (1965) – це юнацький період 18–21 рік для хлопців, 17–20 років для дівчат [4, с. 221–223].

У працях вітчизняних психологів: Г. М. Андреевої, Л. І. Божович, М. Й. Боришевського, Л. С. Виготського, Є. І. Головахи, Д. Б. Ельконіна, І. С. Кона, О. М. Леонтьєва, С. Д. Максименка, В. С. Мерліна, А. А. Реана і зарубіжних науковців Е. Еріксона, К. Левіна, Ж. Піаже юність визначається як період самовизначення, розвитку часової перспективи, теоретичного мислення, рефлексії. З огляду на це, як уважають науковці, вимагає детальнішого дослідження етап пізньої юності, характерологічні ознаки якого у вітчизняній психологічній науці визначаються з позицій реалізації провідної діяльності юнаком (І. С. Кон), у зарубіжних дослідженнях виокремлюється специфіка завершення «кризи ідентичності» й набутті соціальної ідентичності (Г. Крайг, Е. Еріксон). І зарубіжні, і вітчизняні вчені схильні визначати пізню юність як період переходу і становлення особистості в дорослому житті [5].

Тому, проаналізувавши згадані періодизації, ми стверджуємо, що студенти знаходяться у пізньому юнацькому віці. В разі цього, розділяючи позицію О. В. Толстих, вважаємо, що молодість людини починається в пізній юності – від 18 до 25 років. Тобто студенти також є молоддю, хоча, як зазначає І. В. Бестужев-Лада: «... «молодь» – не тільки і не стільки вікове поняття, скільки соціальне і історичне» [6, с. 15].

Мега статті – теоретичний аналіз пізнього юнацького віку (студентства) як періоду підвищення конфліктності.

Виклад основних положень. Юнацький період – це період чіткого вияву характерологічних рис особистості, прагнення визначити своє майбутнє місце в житті. Криза юнацького віку пов'язана з переоцінкою життєвих цінностей. У цьому віці зосереджуються на розвитку мотиваційної сфери особистості: визначенні свого місця у житті, формуванні світогляду та його впливові на пізнавальну діяльність, само-

свідомість і моральну свідомість. Вирішального значення набуває динаміка «внутрішньої позиції» особистості, яка формується у цей час [7, с. 20–21].

Психологічні особливості студентства, звісно, пов'язані з попередніми періодами життя, і ними безпосередньо обумовлені. Водночас студентський вік становить новий і відмінний етап життя, який має власне неповторне значення для всього життєвого шляху.

Якщо говорити про психофізіологію, то, як зазначає Б. Г. Аманьєв, саме у віці близько 20 років спостерігається оптимальна чутливість до зовнішніх впливів. У цьому ж віці спостерігається максимальна слухова чутливість і чутливість рухових центрів. Студенти мають найвищу швидкість оперативної пам'яті, розвинуту мимовільну пам'ять. У цьому віці найвища пластичність утворення психомоторних й інших навичок [3, с. 117–119].

Пізня юність – це також важливий етап розвитку розумових здібностей. З особливостями процесів мислення, розвитком операцій мислення пов'язані і сприймання навчальної інформації. Тому важливо враховувати значення логічної побудови та продуманої структури навчальних дисциплін. Як гадає Перрі, в процесі навчання студентське мислення виходить на рівень власної позиції в судженнях [8, с. 55]. Спочатку юнак опирається на прості альтернативи, потім формується здатність виявляти толерантність до поглядів, які суперечать одна одній, і, нарешті, формується здатність брати на себе відповідальність за вибір власних цінностей, поглядів і власного способу життя. На основі формування інтелектуальних здібностей формується новий тип ставлення до світу, нова система цінностей, нове ставлення до себе.

Молодості властивий оптимізм і жадоба до життя: людина переповнена задумами та сподіваннями, вона приступає до реалізації своїх ідеалів і життєвих цілей, працює над втіленням власного покликання. Труднощі не здаються нездоланими, особистість сповнена планів і сподівань. Хвилини відчаю, сумнівів, невпевненості короткотривалі й зникають через вплив життєвих подій, зустрічей, оволодінні новими можливостями. Низка психологів провідну роль на певній фазі дорослості надають розвитку самосвідомості, самопізнання, рефлексії.

Молода людина постає перед необхідністю пристосування до того, що дано минулим, до можливостей та вимог прийдешнього, завдяки чому набуває здатності успішно вирішувати життєві, сімейні та професійні суперечності. Якщо ж виникають перешкоди та пристосуватися неможливо, то саме це стає передумовою формування конфліктності особистості.

За останні десятиліття змінилося становлення самосвідомості з віку 17–19 на 23–25 років. Становлення самосвідомості актуалізує вияв найважливіших і часто суперечливих потреб юнацького віку – в спілкуванні, самоті, досягненнях й ін. [9, с. 143]. Як стверджує Д. І. Фельдштейн, на початку цього етапу самосвідомість набуває якісно-специфічного характеру. Вона пов'язана з необхідністю оцінити якості своєї особистості з урахуванням конкретних життєвих прагнень. На основі самосвідомості розвивається потреба в самовихованні, спрямованому не лише на подолання тих чи інших недоліків і розвиток окремих позитивних якостей, але і на формування особистості загалом відповідно до ідеалів, що виникають.

Характерна риса морального розвитку в цьому віці – посилення свідомих мотивів поведінки. Заразом спеціалісти в галузі вікової психології та фізіології зазначають, що здатність людини до свідомої регуляції власної поведінки у 17–19 років розвинута не повною мірою. Нерідко трапляються невмотивований ризик, невміння передбачити наслідки власних учинків, в основі яких не завжди найкращі мотиви. У юнацькому віці бажання і прагнення розвиваються раніше, ніж воля та характер. Через нестачу життєвого досвіду студентська молодь інколи плутає ідеали з ілюзіями, романтику з екзотикою тощо.

Також юність – пора самоаналізу та самооцінок. Самооцінка здійснюється способом зіставлення ідеального «Я» з реальним. Тут є одна зі суперечностей розвитку особистості, бо ідеальне «Я» ще не перевірене, і може бути випадковим, а реальне «Я» ще всебічно не оцінене особистістю. Ця суперечність, згідно з твердженням А. В. Петровського, може викликати внутрішню невпевненість у собі, супроводжується іноді зовнішньою агресивністю, конфліктністю, розв'язністю чи відчуттям власної неповноцінності [10, с. 76]. Часто спостерігаються порушення у настрої – від захвату в перші місяці навчання до скептичного в разі оцінки вузівського режиму, викладання та ін.

Характерна для молодості також умотивованість майбутнім, причому що зріліша у соціальному плані молода людина, то більше в неї прагнень, спрямованих на майбутнє.

Однією з домінуючих потреб є потреба в досягненнях. Вона виражається як прагнення до успіху, змагання зі самим собою за успіх, прагнення до покращення результатів у будь-якій справі. Потребу в досягненнях стимулює пошук людиною таких ситуацій, у яких вона може відчувати задоволення від досягнення успіху. Продовжує активно розвиватися потреба в домінуванні, яка виявляється у прагненні людини впливати на інших людей, бути авторитетним, переконувати. Важливим мотивом учіння та професійного й особистісного вдоскона-

лення є пізнавальна потреба. Вона виявляється у тому, що людина прагне розширити досвід, знання, впорядкувати те та інше, прагне бути компетентною, розвиває здібність до вільного оперування знаннями, фактами, прагне розуміти сутність проблеми, створити несуперечливу та обґрунтовану картину світу. У поєднанні з мотивом досягнення ця потреба суттєво відображається на навчальній успішності, створює глибоку задоволеність учінням, підвищенням професійної кваліфікації тощо [11, с. 62–63].

Якщо аналізувати цей віковий період з погляду епігенетичної моделі Е. Еріксона, то автор характеризує цей період як стадію «близкість проти ізоляції». Ця стадія настає на початку зрілого періоду життя, це час завоювання незалежності від батьків і встановлення дружби і близьких стосунків, саме на цій стадії розвивається відчуття зрілої відповідальності. І, як наголошує Е. Еріксон, тільки після того як в індивіда формується відчуття ідентичності, можуть розвиватися близькі і серйозні стосунки з іншою людиною. Крім того, це стадія розвитку нової здатності – кохання, яке є головною силою розвитку [12, с. 226–238]. Тобто, значне місце в емоціональному житті саме в юнацькому віці займають почуття, пов'язані з інтимною сферою відносин.

Студентський вік – це період, коли людина досягає піку у власному фізичному розвитку, вона знаходиться у розквіті сил, енергії, здоров'я, здатності до відтворення потомства та витривалості. На цей час особистість оволодіває стійкою статевою ідентичністю, сформованими формами статевої активності. У цей період розвитку активно збагачується психологічний досвід, відбувається включення людини у всі види соціальної активності та оволодіння багатьма соціальними ролями.

Як зазначає О. П. Щотка, розвиток особистості молодшої людини визначається насамперед особливостями сімейного та професійного контексту. Одночасно з налагодженням близьких стосунків й утворенням сім'ї, молодь розбудовує образ власної професійної кар'єри та активно спрямовується на досягнення професійного успіху [13, с. 46].

Як уважає Д. Левінсон, щоб повністю стати дорослою, молода людина, юнак або дівчина, повинні вирішити чотири завдання, що виникають у процесі розвитку: пов'язати мрії з реальністю; знайти наставника; забезпечити собі кар'єру; налагодити інтимні стосунки [13, с. 546–550]. Часто труднощі, які виникають у разі вирішення цих завдань, обумовлюють підвищення конфліктності особистості.

Активна взаємодія з різними соціальними утвореннями, а також сама специфіка навчання у виші сприяють формуванню у студентів

активної життєвої позиції, зміцненню зв'язків із іншими соціальними групами суспільства. На студентський вік припадає процес активного формування соціальної зрілості. Видимими рисами цього процесу є завершення освіти, трудова активність, суспільна робота, відповідальність перед законом, можливість створити сім'ю та виховувати дітей. Соціальна зрілість передбачає здатність кожної молодої людини оволодіти необхідною для суспільства сукупністю соціальних ролей.

Багато в чому формування особистості майбутнього спеціаліста залежить від соціально-психологічних особливостей студентських колективів. Одне з провідних місць у молодому віці посідає проблема формування особистості. Саме у цей період людина перебуває у психологічно складному процесі активної соціалізації – включення в самостійну суспільно-трудова діяльність. Молода людина активно вибирає майбутню професію, долучається до «створення власного середовища розвитку» (за виразом Б. Г. Ананьєва). Вагому роль у цьому процесі відіграє характер студентського колективу, який впливає на формування у студентів ставлення до майбутньої професії, товаришів, педагогів.

Вищий навчальний заклад для студента є не лише навчальною організацією. Це також і певна соціальна практика. Колектив студентів як елемент суспільної структури – те конкретне соціальне середовище, де майбутній спеціаліст формується як особистість, де він вступає у взаємодію з іншими студентами. Мікросередовище, тобто коло найближчого спілкування кожного члена групи, має велике значення. Від громадської думки залежать деякі соціально-психологічні установки членів групи, а спільність інтересів є одним із мотивів утворення малих груп у колективі.

Заразом протягом навчання, особливо на II–III курсах часто виникає питання про вірність вибору вищу, спеціальності, професії. О. П. Щотка зазначає, що випадки розчарування в обраній професії, несвоєчасно зроблений вибір і діяльнісний мораторій спричинюють у студентів у другий період навчання до кризових переживань – кризи ревізії професійного вибору, яка зумовлена низьким престижем фахівців, віддаленістю професійного навчання від реального життя і виявляється у невдоволеності змістом навчання, зростанні невпевненості у майбутньому, розгубленістю, пошуками нових можливостей самореалізації та ін. [14, с. 48]. І власне такі кризові переживання також виявляються у підвищенні рівня конфліктності особистості.

У разі цього важливо зазначити, що наявні також певні проблемні моменти, які супроводжують сучасне студентство. Однією з таких проблем є рівень правосвідомості молоді. Оскільки студентський вік

відзначається доволі високим рівнем конфліктності, то відхилення від норм і правил поведінки, прийнятих у суспільстві, широко поширене у середовищі студентів. Згідно з даними опитування слухачів вищих шкіл, 47% респондентів вказували як риси повсякденного побуту студентів пияцтво, 31% – проституцію, 14,3% – наркоманію та токсикоманію.

Гострішою стала проблема правопорушень в останні роки. Статистика фіксує зростання їх кількості й серед осіб із вищою освітою. С. Г. Шебанова пов'язує цей факт, зокрема, з негативними тенденціями у спілкуванні молоді на рівні концентрованої конфліктно-негативістської субкультури [14, с. 31].

Так, використавши метод вільних описів і проаналізувавши твори студентів, вона виявила, що в багатьох молодих людей відбувається злам ідеалів і втрата їх особистісного сенсу. У низці випадків це призводить до глибокої перебудови всієї сукупності особистісних смислів, які драматично виявляються в явищах втрати себе, сенсу існування, зміні напряму пошукової активності.

Проаналізувавши «образ Я», як інтегральне утворення в структурі самосвідомості, дослідниця встановила дві негативні тенденції: з одного боку – поширену позицію відкидання норм і правил поведінки, вираження егоцентричної спрямованості, яка виявляється у прагненні до лідируючої позиції на основі демонстрації фізичної сили. А з іншого – позицію людей, що не звикли брати на себе відповідальність, які чекають турботи про себе від інших, тобто пасивно-споживацька, яка виявляється у втраті особистісного сенсу існування, зниженні уваги до особистісної сфери спілкування [14, с. 34].

С. Г. Шебанова водночас зазначає, що усі досліджені студенти бажають неконфліктного спілкування у всіх сферах, і тому ті, кому складно себе виявити і зрозуміти інших, вважають це недоліком. Але через низку причин (орієнтація на пошук винних у конфлікті, відсутність відповідальності за власні вчинки і життя, низький рівень саморегуляції емоційно-вольових процесів тощо) в проблемно-конфліктних ситуаціях високий рівень ворожнечі немов викликає гетеро- і аутоагресивні способи захисту. Дослідниця пояснює таку ситуацію ідеологічним вакуумом, який панує в нашому суспільстві, як наслідок руйнування традиційної системи моралі й цінностей.

Висновки. Вияви конфліктності є доволі характерними для студентського віку, однак мають ситуативний і мінливий характер. Проте за несприятливих умов, відсутності своєчасної психологічної допомоги можуть стати стійкими особистісними утвореннями. Тому важливо звернути увагу на проблему підвищення конфліктності та прагнути

вирішити її з урахуванням психологічних особливостей студентства. В разі цього потрібно враховувати, що вирішення залежить також від загальної ситуації, що виникає в суспільстві, і не варто забувати про обов'язок кожної ланки суспільної системи, зокрема вищої школи, активно боротися з негативними явищами, ґрунтуючись насамперед на даних досліджень психологічної науки.

1. Няньчур М. Конфлікт як проблема сьогодення / М. Няньчур // Студентський науковий вісник. – 2002. – № 5. – С. 249–251.
2. Боднар Є. Б. Соціально-психологічні особливості студентської молоді / Є. Б. Боднар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.org.ua>
3. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
4. Гамезо М. В. Возрастная и педагогическая психология: учеб. пособие для студентов всех специальностей педагогических вузов / М. В. Гамезо, Е. А. Петрова, Л. М. Орлова. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.
5. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – СПб.: Питер, 2005 – 940 с.
6. Бестужев-Лада И. В. Молодость и зрелость: размышления о некоторых социальных проблемах молодежи / И. В. Бестужев-Лада. – М.: Политиздат, 1984. – 207 с.
7. Середницька І. Стресостійкість як спосіб попередження конфліктів у студентської молоді / І. Середницька // Педагогічна думка. – 2005. – № 4. – С. 20–24.
8. Основы педагогики и психологии высшей школы / под ред. А. В. Петровского. – М., 1986. – 303 с.
9. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: учеб. пособие для студ. высш. пед. учебн. заведений / С. Д. Смирнов. – М.: Академия, 2001. – 304 с.
10. Петровский А. В. Психология: учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – 2-е изд., стереотип. – М.: «Академия»; Высшая школа, 2001. – 225 с.
11. Абрамова Г. С. Возрастная психология / Г. С. Абрамова. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 704 с.
12. Фрейджер Р. Личность: Теории, эксперименты, упражнения / Р. Фрейджер, Д. Фейдимен. – СПб.: Пройм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 864 с.
13. Щотка О. П. Вікова психологія дорослої людини / О. П. Щотка. – Ніжин, 2001. – 194 с.
14. Шебанова С. Г. Анализ образа «Я» в исследовании феномена агрессии у студентов / С. Г. Шебанова // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 1. – С. 31–34.

Буняк Н. А. Студенческий возраст как период повышения конфликтности: теоретический анализ

Произведен теоретический анализ отечественных и зарубежных научных исследований, касающихся повышения конфликтности в студенческом возрасте. Установлено, что проявления конфликтности являются довольно характерными для студенческого возраста, однако они носят ситуативный и изменчивый характер.

Констатируется, что долг каждого звена общественной системы, в частности высшей школы, – активно бороться с проявлениями конфликтности, опираясь прежде всего на данные исследований психологической науки.

Ключевые слова: *студенчество, конфликтность, психологические особенности.*

Bunyak N. A. College age as a period of conflict growth: theoretical analysis

The theoretical analysis of the national and foreign scientific research on the growth of conflicts in the student's age was carried out.

The conflict is always present in both – over and latent forms in everyday life, permeating all interpersonal relationships in society. The main question of psychology of conflict is to learn to live with the conflict using its stimulating effect.

Student of higher educational institution appears today as one of the most important figures in the future society, its progressive development and democratic reforms.

Recent researches conducted by psychologists in Ukraine caused by the need to study the behavior of individuals in the transition period of society. In difficult conditions our of our time students are often uncertain about their future, often experiencing negative emotional states and intrapersonal conflicts.

Numerous conflicts in which individuals realize the dominant age needs in their achievements, self-expression, competition, defending their own values, attitudes and passions characterize the contemporary youth. This determines the necessity to study conflict at the current stage of society development as a whole, and especially the psychological characteristics that determine it.

The emerge of conflicts was revealed to be common in the college age, but they are of the situational and changeable nature. Therefore it is important to pay attention to the problem of the conflicts growth and to be eager to solve it taking into account the psychological characteristics of students.

It should be stressed, that its solution also depends on the general situation prevailing in the society.

The task of each part of the social system higher school in particular, is stated to struggle against the conflicts emerge, basing, foremost, on the investigations of the science of psychology.

Key words: *student, conflicts, psychological characteristics.*

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.